

1. Trojdimenzionální teorie spravedlnosti: specifičnost politického

Začnu vysvětlením toho, co pokládám za spravedlnost obecně a co za její politickou dimenzi. Z mého pohledu je nejobecnějším významem spravedlnosti participační parita. V souladu s touto radikálně-demokratickou interpretací principu stejné morální hodnoty spravedlnost vyžaduje takové sociální uspořádání, které všem umožňuje participovat jakožto rovnoprávným osobám na sociálním životě. Překonat nespravedlnost znamená odbourat institucionální překážky, které některým lidem brání v tom, aby se spolu s druhými účastnili jako plnoprávní partneři sociální interakce. Výše jsem analyzovala dva odlišné typy překážek participační parity, jimž odpovídají dva odlišné typy nespravedlností. Na jedné straně mohou lidem bránit v plné participaci ekonomické struktury, které jim upírají zdroje potřebné k dosažení interakce s druhými v rovnoprávném postavení; v tomto případě trpí nespravedlností v rozdělování či nerovnoměrným rozdělováním. Na druhé straně mohou lidem v rovné interakci bránit institucionalizované hierarchie kulturních hodnot, které jim upírají náležité postavení ve společnosti; v tomto případě trpí statusovou nerovností či zneuznáním. V prvním případě je problémem třídní struktura společnosti, která koresponduje s ekonomickou dimenzí spravedlnosti. Ve druhém případě je problémem statusový řád, který koresponduje s kulturní dimenzí. V moderních kapitalistických společnostech nemusí třídní struktura přesně odrážet statusový řád a naopak, ačkoli se vzájemně kauzálně ovlivňují. Každý je spíše ve vztahu k druhému autonomní. Výsledkem je, že zneuznání nemůže být redukováno na sekundární efekt nerovnoměrného rozdělování, jak – zdá

se – předpokládají některé ekonomické teorie distributivní spravedlnosti. Nerovnoměrné rozdělování nemůže být ani redukováno na druhotné vyjádření zneuznání, jak zase předpokládají některé kulturalistické teorie uznání. A proto ani samotná teorie uznání, ani samotná distributivní teorie nemohou poskytnout adekvátní porozumění spravedlnosti v kapitalistické společnosti. Pouze dvoudimenzionální teorie, zahrnující jak rozdělování, tak i uznání, může vyhovět nutným úrovním sociálně-teoretické komplexnosti a morálně-filosofického vhledu.

Tuto podobu teorie spravedlnosti jsem hájila dříve.³ A až do bodu, do kterého zašla, mi tato dvoudimenzionální teorie spravedlnosti stále připadá správná. Nyní jsem ale přesvědčena, že přece jen nešla dostatečně daleko. Rozdělování a uznání se mohou jevit jako jediné konstituující dimenze spravedlnosti pouze tehdy, vycházíme-li z keynesiánsko-vestfálského rámce. V momentě, kdy se otázka rámce stává předmětem sporů, stává se viditelnou třetí dimenze spravedlnosti, kterou jsem ve své předchozí práci podobně jako mnoho jiných filosofů opomíjela.⁴

3/ Fraserová, N., Sociální spravedlnost ve věku politiky identity. Přerozdělování, uznání a participace. In: Fraserová, N./Honneth, A., *Přerozdělování nebo uznání?* Přel. A. Bakešová a M. Hrubec. Praha, Filosofia 2005.

4/ Toto opomíjení je zvlášť viditelné v případě těch teoretiků spravedlnosti, kteří vycházejí z liberálních či komunitaristických premis. Naproti tomu deliberativní demokraté, agonističtí demokraté a republikáni se snažili politické teoretizovat. Většina z nich ale měla relativně málo co říci ke vztahu mezi demokracií a spravedlností; a nikdo z nich nekonceptualizoval politické jako dimenzi spravedlnosti. Z liberálů uveďme např.: Dworkin, R., What is Equality? Part 2: Equality of Resources. *Philosophy and Public Affairs*, 10, 1981, No. 4, s. 283–345; Rawls, J., *Teorie spravedlnosti*. Přel. K. Berka. Praha, Victoria Publishing 1995; též, *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press 1993.

Třetí dimenzí spravedlnosti je *dimenze politická*. Rozdělování a uznání jsou samozřejmě politické rovněž v tom smyslu, že jsou předmětem sporů a jsou mocensky zatížené; a většinou vyžadují posouzení ze strany státu. Mám však na mysli politické ve specifitějším, konstitutivním smyslu, který se týká konstituování státní jurisdikce a rozhodovacích pravidel ohledně sporů. Politické v tomto smyslu představuje scénu, na které se odehrávají boje kolem rozdělování a uznání. Politická dimenze spravedlnosti ustanovuje kritéria sociální sounáležitosti, tedy určuje, kdo je chápán jako člen. Tím specifikuje dosah dalších dimenzí, protože nám říká, kdo je zahrnut, a kdo vyloučen z okruhu těch, koho se týká spravedlivé rozdělování a reciproční uznání. Podobně politická

Z komunitaristů: MacIntyre, A., *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame, University of Notre Dame Press 1984; Sandel, M., *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge, Cambridge University Press 1982. Z deliberativních demokratů: Benhabib, S., *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton, Princeton University Press 2002; Gutmann, A./Thompson, D., *Democracy and Disagreement*. Cambridge, Belknap Press 1996; Habermas, J., *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, c.d. Z demokratů viz Connolly, W., *The Terms of Political Discourse*. Princeton, Princeton University Press 1983; též, *Identity/Difference: Negotiations of Political Paradox*. Ithaca, Cornell University Press 1991; Honig, B., *Political Theory and the Displacement of Politics*. Ithaca, Cornell University Press 1993; Mouffe, Ch., *The Return of the Political*. London, Verso 1993; Tully, J., *Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity*. Cambridge, Cambridge University Press 1995. Z republikánů: Pettit, P., Freedom as Antipower. *Ethics*, 106, 1996, No. 3, s. 576–604; Skinner, Q., The Republican Ideal of Political Liberty. In: Bock, G./Skinner, Q./Viroli, M. (eds.), *Machiavelli and Republicanism*. Cambridge, Cambridge University Press 1990. Výjimkami jsou Sen, A., *Development as Freedom*. New York, Anchor Books 1999; Young, I. M., *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, Princeton University Press 1990.

dimenze spravedlnosti ustanovením rozhodovacích pravidel ustavuje procedury pro organizování a řešení sporů jak v ekonomické, tak kulturní dimenzi: říká nám nejen to, kdo může vznášet nároky na přerozdělování a uznání, ale také to, jak mají být tyto nároky předkládány, diskutovány a posuzovány.

Politická dimenze spravedlnosti, soustředěná na témata členství a procedury, se týká především *repräsentace*. Na úrovni konstituování hranic politického je repräsentace záležitostí sociální sounáležitosti; v sázce je zde inkluze do společenství či exkluze ze společenství těch, kteří vůči sobě vznášejí nároky na spravedlnost. Na úrovni pravidel rozhodování je repräsentace záležitostí procedur, které strukturují veřejné procesy souperění; v sázce jsou zde podmínky, za nichž osoby zahrnuté do politického společenství vyslovují své nároky a posuzují své debaty. Na obou úrovních může vyvstat otázka, zda jsou vztahy repräsentace spravedlivé. Můžeme se ptát: Nevylučují hranice politického společenství chybně někoho, kdo má ve skutečnosti nárok být repräsentován? Dávají rozhodovací pravidla všem členům stejný hlas při deliberacích a férovou repräsentaci při veřejném rozhodování? Takové otázky repräsentace jsou specificky politické. Jsou konceptuálně odlišné od ekonomických i kulturních otázek a nemohou na ně být redukovány, ačkoli, jak můžeme vidět, jsou s nimi neoddělitelně propojeny.

Říci, že politické je konceptuálně odlišnou dimenzí spravedlnosti, která není redukovatelná na dimenzi ekonomickou a kulturní, také znamená říci, že dává vyvstat konceptuálně odlišným druhům nespravedlnosti. Vzhledem k chápání spravedlnosti jako participační parity to znamená, že tu mohou existovat charakteristické politické překážky, které se nedají redukovat na nerovnoměrné rozdělování či zneuzná-

ní, ačkoli jsou s nimi (znovu) propojené. Takové překážky vyvstávají z politického konstituování společnosti v protikladu k třídní struktuře či statusovému řádu. Zakořeněny ve specifickém politickém způsobu sociálního uspořádání mohou být adekvátně uchopeny pouze pomocí teorie, která společně s rozdělováním a uznáním jako třetí fundamentální dimenzi spravedlnosti konceptualizuje i repräsentaci.

Jestliže je sféra politického definována tématem repräsentace, pak charakteristickou politickou nespravedlností je *nerovná repräsentace*. K nerovné repräsentaci dochází tehdy, když politické hranice a/nebo rozhodovací pravidla některým lidem nesprávně upírají možnost participovat jakožto rovným s druhými v sociální interakci; to se týká také politických klání, ale nikoli pouze jich. Nerovná repräsentace je neredukovatelná na nerovnoměrné rozdělování či na zneuznání, protože může nastat i při neexistenci právě zmíněných nespravedlností, byť je s nimi obvykle spojena.

Můžeme rozlišit přinejmenším dvě úrovně nerovné repräsentace. V případech, kdy politická rozhodovací pravidla někomu chybně upírají možnosti plné rovnoprávné participace, označují tuto nespravedlnost jako *běžnou nerovnou politickou repräsentaci*. Tam, kde je téma repräsentace tématem vnitřního rámce, se dostáváme na dobře známou půdu debat politických věd o relativní hodnotě alternativních volebních systémů. Upírají systémy typu zastupitel-obvod, vítěz bere vše, či první vyhrává nespravedlivě paritu početným minoritám? A pokud ano, jsou vhodným opatřením k nápravě proporční repräsentace či kumulativní volební systém?⁵ A podobně, neupírají

5/ Guinier, L., *The Tyranny of the Majority*. New York, The Free Press 1994; Ritchie, R./Hill, S., *The Case for Proportional Repre-*

pravidla, jež si nevšímají genderu, společně s genderově založeným nerovnoměrným rozdělováním a zneuznáním ženám rovnost při politické reprezentaci? A pokud ano, jsou vhodným řešením kvóty určující rovné zastoupení žen?⁶ Takové otázky patří do sféry běžné politické spravedlnosti, která se obvykle odvíjí v rámci keynesiánsko-vestfálského rámce.

Snad poněkud méně obvyklá je druhá úroveň nerovné reprezentace, která se týká aspektů vymezení hranic. Zde dochází k nespravedlnosti tehdy, jsou-li hranice společenství vytyčeny tak, že někomu chybně upírají oprávnění participovat na sporech o spravedlnosti. V takových případech nabývá nerovná reprezentace hlubší formu, kterou označím jako *chybný rámec*. Hlubší povaha nespravedlnosti chybného rámce má klíčový význam pro vytvoření rámce každé otázky sociální spravedlnosti. Vymezení rámce není ani zdaleka marginální otázkou, naopak je tím nejdalekosáhlejším politickým rozhodnutím. Konstituuje naráz členy i nečleny; tato rozhodnutí účinně vylučují nečleny z univerza těch, kdo jsou ve společenství oprávněni projednávat záležitosti rozdělování, uznání a běžné politické reprezentace. Výsledkem může být vážná nespravedlnost. Jsou-li otázky spravedlnosti zasazeny do rámce, který chybně nebere zřetel

sensation. In: Ritchie, R./Hill, S. (eds.), *Whose Vote Counts?* Boston, Beacon Press 2001, s. 1–33.

6/ Phillips, A., *The Politics of Presence*. Oxford, Clarendon Press 1995; Rai, S. M., Political Representation, Democratic Institutions and Women's Empowerment: The Quota Debate in India. In: Parpart, J. L./Rai, S. M./Staudt, K. (eds.), *Rethinking Empowerment: Gender and Development in a Global/Local World*. New York, Routledge 2002, s. 133–145; Gray, T., Electoral Gender Quotas: Lessons from Argentina and Chile. *Bulletin of Latin American Research*, 21, 2003, No. 1, s. 52–78; Htun, M., Is Gender Like Ethnicity? The Political Representation of Identity Groups. *Perspectives on Politics*, 2, 2004, No. 3, s. 439–458.

na některé osoby, plyne z toho specifický druh meta-nespravedlnosti: upření možnosti vznášet nároky na spravedlnost prvního řádu v daném politickém společenství. Nespravedlnost nadále existuje i tehdy, jestliže jsou ti, kdo byli vyloučeni z jednoho politického společenství, zahrnuti jakožto subjekty spravedlnosti do společenství jiného – pokud efekt politického rozdělení vede k tomu, že se některé relevantní aspekty spravedlnosti dostávají mimo jejich dosah. Nicméně mnohem vážnější je případ, kdy je někomu členství v nějakém politickém společenství upíráno. Podobně jako v případě ztráty „práva mít práva“, užijeme-li výraz Hannah Arendt, je tento druh chybného rámce druhem „politické smrti“.⁷ Její oběti mohou být objekty charity či benevolence. Ale odepřením možnosti vznášet nároky prvního řádu se vzhledem ke spravedlnosti stávají ne-občany.

Chybný rámec nerovné reprezentace nedávno zviditelnila globalizace. Dříve, v době rozkvětu poválečného sociálního státu, za nezpochybňovaného keynesiánsko-vestfálského rámce, bylo hlavním zájmem úvah o spravedlnosti rozdělování. Později, s nástupem nových sociálních hnutí a multikulturalismu, se těžiště zájmu posunulo k uznání. V obou případech však byl předpokládán moderní teritoriální stát. Výsledkem byla marginalizace politické dimenze spravedlnosti. Objevovala se jen v běžném politickém rámci v podobě sporů o rozhodovací pravidla uvnitř politického zřízení, jehož hranice byly chápány jako dané. Domáhání se kvót určujících rovné zastoupení žen a multikulturních práv tudíž usilovalo o odstranění politických překážek kladených participační paritě pouze pro ty, kdo už byli součástí politické-

7/ Arendtová, H., *Původ totalitarismu*. I.–III. Přel. J. Fraňková a kol. Praha, Oikúmené 1996, s. 380–409.

ho společenství.⁸ Keynesiánsko-vestfálský rámec byl pokládán za daný, a proto nebyl zpochybňován předpoklad, že vhodným prostorem pro spravedlnost je teritoriální stát.

Naproti tomu dnes globalizace otázku rámce zpochybnila. Keynesiánsko-vestfálský rámec je nyní čím dál více předmětem sporů a mnozí jej pokládají za závažný nástroj nespravedlnosti, za překážku v politickém prostoru, která brání mnoha chudým a opovrhovaným postavit se silám, jež je utlačují. Směřováním jejich nároků do domácích politických prostorů relativně bezmocných, ne-li přímo selhávajících států, chrání tento rámec nadnárodní síly před kritikou a kontrolou.⁹ Chráněny před dosahem spravedlnosti jsou tak silné dravčí státy a transnacionální soukromé síly, včetně zahraničních investorů a věřitelů, mezinárodních měnových spekulantů a transnacionálních korporací. Chráněny jsou také řídicí struktury globální ekonomie, které zavádějí vykořisťovatelské způsoby interakce a následně je vyjímají z dosa-

8/ K nejlepším popisům normativní síly těchto bojů patří: Kymlicka, W., *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. London, Oxford University Press 1995; Williams, M., *Voice, Trust, and Memory: Marginalized Groups and the Failings of Liberal Representation*. Princeton, Princeton University Press 1998.

9/ Pogge, T. W., The Influence of the Global Order on the Prospects for Genuine Democracy in the Developing Countries. *Ratio Juris*, 14, 2001, No. 3, s. 326–343; týž, Economic Justice and National Borders. *Revision*, 22, 1999, No. 2, s. 27–34; Forst, R., Towards a Critical Theory of Transnational Justice. In: Pogge, T. (ed.), *Global Justice*. Oxford, Blackwell Publishers 2001, s. 189–187; týž, *Justice, Morality and Power in the Global Context*. Nepublikovaný rukopis, 10 s.; Harris, R. L./Seid, M. J., *Critical Perspectives on Globalization and Neoliberalism in the Developing Countries*. Boston, Leiden 2000; Hoogvelt, A. M. M., *Globalization and the Post Colonial World: The Political Economy of Development*. Baltimore, John Hopkins University Press 2001.

hu demokratické kontroly.¹⁰ Keynesiánsko-vestfálský rámec sám sebe izoluje; architektura mezistátního systému chrání právě ty hranice politického prostoru, které ji institucionalizují; efektivně tak brání transnacionálnímu demokratickému rozhodování o otázkách spravedlnosti.¹¹

Z této perspektivy je keynesiánsko-vestfálský rá-

10/ Cox, R. W., A Perspective on Globalization. In: Mittelman, J. H. (ed.), *Globalization: Critical Reflections*. Boulder, Lynne Rienner 1996, s. 21–30; týž, Democracy in Hard Times: Economic Globalization and the Limits to Liberal Democracy. In: McGrew, A. (ed.), *The Transformation of Democracy?* Cambridge, Polity Press 1997, s. 49–72; Gill, S., New Constitutionalism, Democratization and Global Political Economy. *Pacifica Review*, 10, 1998, No. 1, s. 23–38; Helleiner, E., From Bretton Woods to Global Finance: A World Turned Upside Down. In: Stubbs, R./Underhill, G. R. (eds.), *Political Economy and the Changing Global Order*, c.d., s. 163–175; Schneiderman, D., Investment Rules and the Rule of Law. *Constellations*, 8, 2001, No. 4, s. 521–537; Aman, A. C. Jr., Globalization, Democracy and the Need for a New Administrative Law. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 10, 2003, No. 1, s. 125–155; Storm, S./Rao, J. M., Market-Led Globalization and World Democracy: Can the Twain Ever Meet? *Development and Change*, 35, 2004, No. 5, s. 567–581; Boyce, J. K., Democratizing Global Economic Governance. *Development and Change*, 35, 2004, No. 3, s. 593–599.

11/ Dryzek, J., Transnational Democracy. *Journal of Political Philosophy*, 7, 1999, No. 1, s. 30–51; Bohman, J., International Regimes and Democratic Governance. *International Affairs*, 75, 1999, No. 3, s. 499–513; Held, D., Regulating Globalization? *International Journal of Sociology*, 15, 2000, No. 2, s. 394–408; týž, *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge, Polity Press 1995, s. 99–140; týž, The Transformation of Political Community: Rethinking Democracy in the Context of Globalization. In: Shapiro, I./Hacker-Cordón, C. (eds.), *Democracy's Edges*. Cambridge, Cambridge University Press 1999, s. 84–111; týž, Cosmopolitanism: Globalization Tamed? *Review of International Studies*, 29, 2003, No. 4, s. 465–480; týž, Democratic Accountability and Political Effectiveness from a Cosmopolitan Perspective. *Government and Opposition*, 39, 2004, No. 2, s. 364–391.

mec silným nástrojem nespravedlnosti, který politický prostor manipulativně segmentuje na úkor chudých a opovrhovaných. Osoby, jimž jsou upřeny možnosti vznášet transnacionální nároky prvního řádu, nemohou bojovat proti nerovnoměrnému rozdělování a zneuznání, natož aby byly úspěšné, dokud nejsou zapojeny do boje proti chybnému rámci. Není proto překvapivé, že někteří považují problém chybného rámce za definující nespravedlnost éry globalizace.

Za těchto podmínek zvýšeného uvědomování si chybného rámce je politickou dimenzí spravedlnosti těžké ignorovat. V té míře, v níž globalizace politizuje otázku rámce, činí viditelným onen aspekt gramatiky spravedlnosti, který byl dříve často opomíjen. Vzhledem k tomu, že se nelze vyhnout předpokladu rámce, je nyní zřejmé, že se žádný nárok na spravedlnost nemůže vyhnout předpokladu určité teorie reprezentace – implicitní či explicitní. Reprezentace je tak vždy inherentně přítomna ve všech nárocích na přerozdělování a uznání. Politická dimenze je implicitně přítomna v gramatice konceptu spravedlnosti, a je jím dokonce vyžadována. Tedy, žádné přerozdělování nebo uznání bez reprezentace.

Obecně tak můžeme konstatovat, že adekvátní teorie spravedlnosti dneška musí být trojdimenzionální. Musí se chopit otázky rámce jakožto otázky spravedlnosti tím, že zahrne nejen přerozdělování a uznání, ale také reprezentaci. Musí umožnit identifikovat nespravedlnosti chybného rámce a zhodnotit možná opatření k nápravě tím, že zahrne ekonomickou, kulturní a politickou dimenzi. A především nám musí umožnit klást a zodpovídat klíčovou politickou otázku dneška: Jak můžeme integrovat zápas proti nerovnoměrnému rozdělování, zneuznání a nerovné reprezentaci v rámci *postvestfálském*?

2. Politika rámců: od státní teritoriality k sociální efektivitě?

Došud jsem se snažila ukázat, že sféra politického je sférou specifickou a neredukovatelnou a že je jednou ze tří fundamentálních dimenzí spravedlnosti. Identifikovala jsem dále dvě odlišné úrovně politické nespravedlnosti: běžnou nerovnou politickou reprezentaci a chybný rámec. Nyní bych ráda hovořila o politikách rámců v globalizujícím se světě. Po odlišení afirmativních a transformativních přístupů bych ráda ukázala, že se adekvátní politiky reprezentace musejí vypořádat i s třetí úrovní: kromě potýkání se s běžnou nerovnou politickou reprezentací na jedné straně a chybným rámcem na straně druhé musejí demokratizovat také proces konstruování rámce.

Začnu vysvětlením toho, co považuji za „politiky rámců“. Jsou záležitostí druhé úrovně, kde je vytyčena distinkce mezi členy a nečleny, a týkají se vytváření hranic politického. Politiky rámců se soustřeďují na témata, kdo má být chápán jako subjekt spravedlnosti a jaký je odpovídající rámec spravedlnosti. Zahrnují tak snahy ustanovit a konsolidovat, zpochybňovat a revidovat autoritativní rozdělení politického prostoru. Spadají sem boje proti chybnému rámci, jejichž cílem je odstranit překážky bránící znevýhodněným lidem vznášet nároky spravedlnosti vůči silám, jež je utlačují. Tím, že se politiky rámců zaměřují na uspořádání a zpochybňování rámců, zabývají se otázkou „kdo“.

Politiky rámců mohou nabývat dvou odlišných podob, přičemž obě jsou v našem globalizujícím se světě praktikovány.¹² První přístup, který označuji jako

12/ Rozlišováním afirmativních a transformativních přístupů přijímám terminologii, kterou jsem užívala dříve v kontextu pře-